УДК 811.111'373

Валуєва Н. М.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу
Дніпродзержинського державного технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу багатоаспектного феномена політкоректності, висвітлюються основні інтерпретації цього поняття, розглядається співвіднесеність явищ політкоректності й евфемії, зазначаються сфери функціонування політкоректної лексики в англійській і французькій мовах на основі тематичної класифікації.

Ключові слова: політкоректна лексика, евфемізм, тематична класифікація, соціум, дискурс.

Постановка проблеми. Мова – це динамічна система, вона є віддзеркаленням суспільних процесів і явищ, культури, традицій, ментальності народу. Усі зміни в культурній сфері відображаються в мові, у свою чергу, мовні зміни впливають на культурні процеси. «Мова є головною знаковою реалією культури, а мовна картина світу відображає світосприйняття носіїв мови» [1, с. 50]. Зміни в суспільно-політичному житті народу другої половини XX століття відображено в мові, з'явилося багато лексичних новоутворень, які, безперечно, збагатили мову, але певні суспільні явища з погляду лінгвістичної норми мали негативний вплив.

Від 60-х років минулого століття ідеї американського «позитивного мислення» зазнали істотних трансформацій і призвели передусім в американському середовищі до появи нової системи поглядів, безпосередньо пов'язаних з ідеями політкоректності ("Politically Correct", скорочено українською – ПК), в основі яких – бажання не образити співрозмовника, не принизити його почуттів, не говорити відверто на теми расової належності, фізичних недоліків, соціального статусу тощо. Нова ідеологія наклала відбиток на культуру поведінки й мову. «Это движение не имеет равных по размаху и достигнутым успехам в мировой лингвистической истории», – зазначають К.О. Буднік та А.Т. Ахмедова [1, с. 49].

Політична коректність як система поглядів виникла в США, проте ідеї політкоректності відображено й у багатьох інших країнах світу, стали своєрідним мовним і культурним феноменом дійсності, який характеризується багатоплановою складною природою й цим привертає увагу науковців різних галузей: лінгвістики, політології, лінгвокультурології.

Феномен політкоректності широко представлений на матеріалі англійської мови. Мовні, культурологічні, політичні, економічні, моральні й інші аспекти цього явища досліджувалися в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців (Г. Грайса, Ж. Лебук, Л. Віссон, С.Г. Тер-Мінасової, В.В. Паніна, Б.А. Ларіна, М.Ю. Палажченко, І.М. Некрасової, Є.В. Шляхтіної, В.П. Москвіна, Л.В. Зайко, Б. Уорена, Н.В. Таценко, К. Баріджа, Д. Боліндже ра, А. Бертрама та інших). Зацікавленість феноменом ПК з боку науковців цілком закономірна: це явище поступово стає частиною мовної практики багатьох культур, воно все частіше зустрічається в ЗМІ різних країн, уходить у повсякденне життя суспільства, отже, є актуальним предметом наукового дослідження. Політкоректність охоплює комплекс явищ, трактовка ПК серед науковців неоднозначна, що відображено й у підходах щодо вивчення ПК: як феномена, явища, ідеології, лінії поведінки, дискурсу. Різноманітність підходів свідчить про відсутність термінологічної визначеності цього явища. Багато питань залишаються відкритими, зокрема питання про генезис політкоректності. Існує також необхідність компаративних досліджень виявів ПК у мові й культурній поведінці різних мов.

Метою статті є висвітлення трактувань феномена «політкоректна лексика», його співвідношення з явищем «евфемія», розгляд сфер функціонування політкоректної лексики в англомовному й франкомовному дискурсах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні витоки феномена політкоректності пов'язують із американською політичною культурою, із «Силою позитивного мислення». Початківцями й апологетами цього руху вважають радикально налаштовану молодь «Нові ліві» (кінець 1960-х – початок 1970-х років), які вимагали докорінних суспільно-політичних змін, толерантного, чемного ставлення до всіх і всього, нівелювання й усереднення лексичних одиниць за різними морально-етичними чинниками.

Російська дослідниця С.Г. Тер-Мінасова зараховує зародження політкоректної мовної й культурної тенденції до подій двадцятирічної давнини, коли африканське населення активно висловлювало своє невдоволення «расизмом англійської мови» й вимагало її «дерасіалізації» [2, с. 215]. У свою чергу, З.С. Трофімова пов'язує появу ПК з розповсюдженням ідей культурного плюралізму и «вытекающей отсюда необходимости в соответствии с новой идеологией пропорционально представлять произведения литературы и искусства, достижения общественной и политической жизни, относящихся к представителям всех этнических и сексуальных меньшинств» [3, с. 7].

Політкоректність містить комплекс явищ політичного й світоглядного характеру: це спосіб і образ мислення, і певна позиція, і точка зору, іншими словами, це певна культура поведінки і специфічний мовний феномен, тому багато вчених уважають термін «політична коректність» невдалим через слово *політична*, яке припускає раціональний вибір, керування політичними мотивами, а не справжнє бажання бути тактовним, свідчення чемного, коректного ставлення до людей. Пропонуються аналоги для визначення сутності цього явища: «мовний такт», «комунікативна або культурна коректність», «мовна коректність». Відсутність термінологічної визначеності, різноманіття його трактувань свідчать про недостатнє вивчення цього явища загалом і цієї лінгвістичної категорії зокрема.

Існує багато визначень ПК, проте найбільш удалим і повним уважається визначення С.Г. Тер-Мінасової: «Политическая корректность языка выражается в стремлении найти новые способы языкового выражения взамен тех, которые задевают чувства и достоинства индивидуума, ущемляют его человеческие права привычной бестактностью и/или прямолиней-

ностью в соотношении расовой и половой принадлежности, возраста, состояния здоровья, социального статуса, внешнего вида и т. п.» [2, с. 216].

Низка дослідників розглядають політкоректність як один із виявів евфемії, як невід'ємний складник її мовного аспекту. Так, російські дослідники Ю.Л. Гуманова, А.В. Остроух уважають, що за своїми функціями політично коректні слова й вирази тотожні евфемізмами. Таке трактування явищ політкоректності й евфемії знаходить підтримку серед українських і російських учених. Їх розглядають як тотожні поняття: евфемію – як один із найбільш ефективних засобів вираження політично коректної лексики (Є.М. Лазаревич), як основний принцип політичної коректності (Л.В. Скороходова); політичну коректність – як узагальнену назву евфемізації мовлення стосовно певних тем (І.В. Радченко) тощо. Інші вчені зазначають, що політкоректні терміни лише інколи будуються за принципами евфемії, в таких випадках з'являється політкоректний евфемізм, метою якого є прагнення не образити будь-яку групу населення [4], або зовсім не співвідносять політкоректність і евфемію (Ж.В. Асєєва, І.А. Д'яченко), або вивчають евфемізми, не виділяючи політкоректну лексику (Ю.С. Баскова, Л.П. Крисін). Часто терміни «евфемізм» і «політкоректна лексика» вживаються як синоніми. Одні й ті самі вияви нівелювання, пом'якшення, непрямої назви різних суспільно-політичних явищ у мові називають як евфемізмами, так і політично коректною лексикою.

Дійсно, велика група сучасних евфемізмів і політкоректних виразів створена за принципом ввічливості й пов'язана з різними видами дискримінації: вікової (*senior* or *third age people* замість *old*, *low-income, needy* or *ill-provided*, (*socially) deprived*, *financially challenged* people замість *poor*), расової або етнічної (*indigenous people, members of the African diaspora; Oriental people*), фізіологічної (*handicapped* замість *crippled*), у сфері професійної діяльності (*hairstylist, beautician* – перукар, *sanitation engineer, environmental hygienist* – двірник). Іншу численну групу становлять евфемізми, поява яких зумовлена бажанням відволікти увагу від негативних явищ дійсності: соціально-економічної кризи (*recession* замість *crisis, downsizing* замість *firing*), військових дій (*conflict, involvement* замість *war and aggression*) рівня злочинності (*victims, survivors* замість *criminals*, *correctional facilities* замість *prison*). Як бачимо, основними сферами евфемізації мовлення є соціальне й особистісне життя, які, у свою чергу, діляться на різні тематичні групи.

На відміну від політичної коректності як культурного й лінгвістичного феномена, який лише в останні десятиліття отримав широке розповсюдження, явище евфемії є універсальним для всіх народів і відоме ще з давніх часів. На різних етапах розвитку мови й суспільства стають актуальними різні групи евфемістичного тезаурусу. Фактором релевантності евфемізму є варіювання моральних і соціальних устоїв, крім того, «отмирание тех или иных реалий ведет к архаизации эвфемизмов и, напротив, появление новых реалий, явлений негативного характера порождает новые эвфемизмы» [5, с. 1032].

Прийнято розрізняти низку прагматичних принципів, що лежать в основі появи евфемізмів: реалізація принципу табу, регулятивний принцип впливу на масового читача, намір засекретити певну діяльність, принцип мовної гри й іронії [6, с. 56], які реалізується й у політкоректній лексиці.

Проте далеко не всі вчені згодні розглядати політкоректність і евфемію тотожними явищами. Так, А.Г. Кіріллов і Я.С. М'язова виокремлюють низку спільних ознак: евфемія й політкоректність є лінгвосоціокультурними феноменами, які слугують для пом'якшення мовлення та мовленнєвих зворотів, є результатом підміни понять, проте вони диференціюються за сферами спілкування в суспільному житті. Евфемізми використовуються в тактичному плані, застосовуються до всіх людей, використовуються як свідомо, так і несвідомо. Політкоректна лексика використовується в стратегічному плані, застосовується до тих прошарків населення, які «притісняються», використовується свідомо. Отже, з певною часткою впевненості можна стверджувати, що «в языковом плане коммуникативная корректность эвфемистична, то есть политкорректные обороты в лингвистическом плане представляют собой эвфемизмы, обслуживающие определенные сферы человеческой коммуникации» [3, с. 7]. Політично коректні ідеї часто виступають у пом'якшених виразах, саме тому одним із найбільш ефективних засобів для створення політично коректної лексики вважається евфемія. Отже, головною відмінністю політкоректної лексики від евфемізмів є те, що ПК – це ставлення людини до оточуючих людей і явищ соціального життя, це певна манера поведінки, а евфемія – це засіб вираження цього ставлення, засіб утілення ПК в мові й мовленні.

Найяскравіше ідеї ПК виражено в англомовній лінгвокультурі, де вони стали обов'язковою частиною мовної практики. Друга половина XX століття є своєрідним «евфемістичним» бумом, причому лінгвістичні реформи в англомовній культурі якнайширше відображено як у морфологічній, лексичній, так і в синтаксичній системах мови. Так, згідно з ПК, потрібно уникати вживання займенника he для позначення людини взагалі. Замість цього, пропонується використання займенника they/ their/one або зовсім не вживати займенник. Слова з морфемою -man (spokesman, fireman, congressman) замінюються на -person (spokesperson, congressperson). Суфікси, що вказують на стать, наприклад -ess, рекомендується вилучати, або замінювати слово повністю: flight attendant, head teacher, пропонуються й нові суфікси, наприклад, неологізм actron замість actor/actress [7]. У рамках ПК змінюється й форма звернення до жінки: замість Mrs. або Miss., використання нейтрального щодо сімейного статусу – Ms.

Існують різні класифікації політкоректних одиниць, залежно від принципів, які покладені в їх основу. Найбільш повними є класифікації Л.П. Лобанової та Л.П. Крисіна, побудовані за лексико-семантичним принципом.

У дослідженні ми схильні класифікувати ПК одиниці за тематичними категоріями/ видами дискримінації, з якими стикається суспільство. Найчастішим об'єктом ПК є теми:

– *расової* й *етнічної* належності (*African-American, member of the African Diaspora, person of black race* – для представників темношкірого населення; *Native American, indigenous person* – індійців; *Asian people* – для вихідців із Східної та Південної Азії). Некоректним зараз уважається й уживання деяких стійких словосполучень, у яких є посилання на різні національності: *Dutch treat/ concert, Mexican breakfast, Walk Spanish* тощо;

– г*ендерної* належності (*domestic partner, flight attendant*);

– дискримінації за *соціальним, професійним, релігійним, етичним, сексуальним* статусом (іноземці – *newcomers*, нелегальне населення – *undocumented residents*, злидні – *needy, underprivileged, disadvantaged, people with low-income; automotive internists* (автомеханік), *environmental hygienist* замість *janitor, landscape architect* замість *gardener (*садівник*), Jewish per*son замість *Jew*, *alcohol addicted, sex worker*);

– за зовнішнім видом, станом здоров'я, віком (*Renoir woman, woman of classical proportion, vertically challenged, differently statured, horizontally challenged, differently sized, big boned* замість *fat, emotionally different, mentally challenged, special* – люди з розумовими вадами, *people visually challenged* замість *blind, visually oriented* замість *deaf, middlescence, golden ager* замість *old*).

Численну групу становлять ПК вирази, пов'язані з темою політики, економіки та війни: (*period of negative economic growth, to downsize, pacification, limited air strike, air support, device, collateral damage, revenue enhancement, currency adjustment* тощо).

Способи утворення політкоректної лексики різноманітні, серед основних в англійській мові виділяють метафоричні й метонімічні переноси, перифрази, переосмислення, використання іноземних слів (варваризмів), скорочень. ПК одиниці утворюються за допомогою словотвірних засобів (афіксації, словоскладання, злиття слів, конверсії тощо).

Мова політкоректності постійно змінюється, часом отримуючи доволі незвичні й навіть абсурдні форми вираження. ПК у XX столітті стає доволі популярною, навіть, за виразом Лінн Віссон, «настирливою» [8]. Спілкуючись англійською, люди змушені слідкувати за своєю мовою, щоб не образити співрозмовників. Саме явище ПК неоднозначне, воно має як своїх прихильників, так і критиків. Доведені до крайності ідеї ПК все частіше стають об'єктом іронії та критичного аналізу (Л. Віссон, Н. Толстая, А. Колаковська, Л. Іонін й інші). Дійсно, смисл подібних «занадто коректних» висловів стає незрозумілим: *substandard housing* замість *slums*; *persons with difficult-to-meet needs* замість *«серійний вбивця»*, *earth-unfriendly* замість *car, over-under-attractively gifted* замість *ugliest* тощо. Ідеї ПК навіть розповсюджуються на тварин, зараз, виходячи з установ ПК, домашніх улюбленців, щоб не образити їхні почуттів, потрібно називати *(animal) companions – товаришами, друзями зі світу тварин*.

ПК властива не лише англомовній спільноті. По-перше, завдяки міжнародному статусу англійської мови в цей процес залучаються інші суспільства, як правило, Західної Європи. По-друге, бажання наслідувати американський спосіб життя також сприяє розповсюдженню ідей ПК. По-третє, і в інших країнах виникла потреба в появі ПК лексики. Тому вчені схильні говорити про наявність зустрічних тенденцій, про існування «потребности в коррективных выражениях внутри самих европейских стран и о влиянии американского мировоззрения» [9, с. 10].

У французьку мову поняття політкоректності ввійшло в 90-х роках XX століття й представлено не так широко, як в англійській, що свідчить про різну роль тієї або іншої тематики в різних культурах. Крім того, варто відзначити, що у французькому соціумі ставлення до політкоректності довгий час було іронічне, а останні політико-економічні події у світі й країні сприяють появі негативних конотацій у цього явища.

Основними тематичними категоріями ПК у французькій мові є такі:

– ПК, що створені для усунення дискримінації за соціальним, професійним етичним або релігійним статусом (*sans-papier* замість *migrant*, *le quartier en difficulté – непрі*, *demandeur d'asile* замість *refugié*, *l'IVG* (використання абревіатури затемнює основне значення – *аборт*), *agent d'entretien, techniciène de surface* замість *balayeur* (двірник), *hôtesse de caisse* замість *cassière* (касир), *employée de maison/ agent de la maison* замість *femme de ménage* (прибиральниця), *collaboratrice personelle* замість *secrétaire*, *personne de couleur* замість *personne à peau noire, les ameridiens* замість *les indiens americains*, *victime de la société* замість *criminal, PVV – assassin, un FPC – voleur*).

Marine Le Pen prone la fin de l'éducation gratuite pour les enfants de *sans-papier* (заголовок статті euronews.com від 08.12.2016).

Як бачимо, у французькій мові лексичні одиниці, що стосуються професій, зазнають перифразування, з'являються ПК аналоги назв непривабливих, на думку соціуму, професій. Так, професія секретаря отримує назву *collaboratrice personelle* і ставиться практично на один рівень із керівництвом компанії. Проте, на відміну від англійської мови, гендерний чинник у назвах професій менш суттєвий. По-перше, це пояснюється наявністю у французькій мові нейтральних граматико-морфологічних засобів для назв професій чоловічого й жіночого роду. Крім того, вживання визначеного артикля дає змогу уникнути створення гендерних професійних дискримінацій: le professeur – la professeur, le ministre – la ministre;

– ПК, що створені для усунення дискримінації за гендерним чинником. Низка жіночих професій зараз активно освоюються чоловіками (наприклад, консьєржа, стюарта) або навпаки (поліцейські-жінки). У цих випадках у французькій мові подібні професії зазнають трансформацій: створення ПК одиниці, у якій відсутній традиційний гендерний розподіл: *gardien d'immeubles, personnel navigant, agent de police*;

– ПК, що створені для усунення вікової дискримінації (наприклад, офіціант – *garcon*, семантика французького слова має натяк на вік, тому, згідно з ПК, рекомендовано вживати нейтральне *monsieur; senior* замість *vieux, le troisième âge* замість *la vieillesse*, *personne du quatrième âge* замість *les vieillards, passer les 40 ans* замість *devenir vieille)*;

– ПК, створені для непрямої номінації вад людей (зовнішності, зайвої ваги, фізіологічних недоліків): *non-voyant* замість *aveugle, mal-entendant* замість *sourd, personne à mobilité réduite* замість *handicapé, personne en surcharge pondérale* замість *obèse, n'est pas adapté aux vêtements, avoir quelques centimèters en trop* замість ê*tre gros*;

– ПК, що створені для усунення расової й сексуальної дискримінації (*les/des 'jeunes'* щодо проблемної молоді-емігрантів). Розповсюдженим способом утворення політкоректної лексики, пов'язаної з нетрадиційною орієнтацією, є скорочення за типом апокопи: замість *homosexual* лише *homo, hétéro, trans, bis*, або вживання запозичень та абревіацій з англійської: *coming-out, LGBT* (lesbiennes, gays, bisexuels, transgenres);

– політичні, економічні й військові ПК (безробітній: *chercheur d'emploi*, *demandeur d'emploi*, *pacification* замість *opération militaire, frappe chirurgicale/frappe ciblée* замість *bombardement*, *malnutrition* замість голод, *colmater les brèches* замість *liquider les défauts*).

Deux réunions doivent se tenir aujourd'hui, l'une en Autriche, sous l'égide de l'OSCE, et une autre à Téhéran, pour trouver les conditions d'une *pacification* de la région (euronews.com від 05.04.2016).

Як бачимо, політкоректні евфемізми мають применшити, нейтралізувати або покращити певну подію, явище тощо. Завдяки ПК негативні референти пом'якшуються, замість прямих номінацій використовуються слова з неясною семантикою, які розмито передають сутність справи.

Окремим видом ПК є географічні або туристичні евфемізми. Так, для збільшення привабливості деяких північних територій Франції для туристів замість *Les Cotes du Nord* уживається *Les Cotes d'Amour*, *Les Alpes de Haute Provence et Les Pyrenees Orientale* – замість *Les Basses Alpes et Les Basses Pyrenees.*

Як і в англомовному дискурсі, у французькій мові також є приклади надмірної евфемізації, коли за ПК складно зрозуміти смисл: *personne à sobriété differée* замість *alcoolique, géniteurs d'apprenants* замість *parents d'élèves,* quelques petites divergences замість серйозних конфліктів.

Висновки. На сучасному етапі розвитку світової культури ідеї політкоректності отримали широке розповсюдження особливо в США та країнах Західної Європи, де вони стали своєрідним способом життя, ввівши певні норми соціальної й мовної поведінки. ПК лексика утворюється переважно в силу морально-етичних причин, її основними принципами є схильність до компромісу, пропаганда культури плюралізму, чемне ставлення до націй, прав і культури різних народів.

Теми релігії, бідності, віку, вад здоров'я підлягали евфемізації й до появи ідеології політкоректності. Проте в рамках ПК вони розглядаються під іншим кутом – із позиції дискримінації окремих верств населення. Соціальні й прагматичні фактори є основними під час створенні ПК в англійській і французькій мовах. У деяких випадках політкоректній лексиці властива функція маскування негативного явища, завуальовування подій, це переважно стосується сфери політики й економіки, тематики військових дій. ПК цієї тематики представлені в обох мовах.

У лінгвістичному плані ПК є складним багатогранним явищем, у якому одночасно беруть участь різні мовні процеси. У словотвірному стосунку ПК лексика представлена на словотвірному, лексичному та синтаксичному рівнях. Серед основних способів утворення ПК в обох мовах виділяють словотвір, семантичне переосмислення й запозичення.

Ідеї толерантної норми поведінки та мовної коректності набувають усе більше популярності в багатьох країнах і тим самим зумовлюють актуальність подальшого вивчення політкоректної лексики в тому числі й у компаративному аспекті.

Література:

1. Будник Е.А. Политическая корректность и способы ее перевода с английского на русский язык / Е.А. Будник, А.Т. Ахмедова // Science Time. – 2015. – № 5 (17). – С. 48–53.
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 264 с.
3. Кириллов А.Г. Эвфемия и политическая корректность как культурно-поведенческие и языковые категории (на материале английского языка) / А.Г. Кириллов, Я.С. Мязова // Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы : материалы IV Межд. научно-практ. конф. – Самара : Изд-во ПГСГА, 2009. – Т. 2 : Филология и другие науки. – 2009. – С. 145–149.
4. Карпухина Т.П. Языковые средства выражения политической корректности во французском политическом дискурсе / Т.П. Карпухина, Н.В. Кузнецова // Вестник МГЛУ. Серия «Языкознание и литературоведение». – 2015. – Вып. 12 (723). – С. 60–74.
5. Вильданова Г.А. Эвфемизмы как средство реализации гендерной вежливости в современном английском языке / Г.А. Вильданова // Вестник Башкирского ун-та. – 2008. – Т. 13. – № 4. – С. 1032–1035.
6. Горшунов Ю.В. Эвфемистическая лексика в прагматическом аспекте / Ю.В. Горшунов // Вестник Бирского государственного педагогического института. Серия 3 «Филология» / под ред. И.Ш. Юнусова. – Бирск : БГПИ, 2003. – С. 56–60.
7. Панин В.В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.В. Панин. – Тюмень, 2004. – 217 с.
8. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон. – М. : Р. Валент, 2003. – 192 с.
9. Шляхтина Е.В. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.В. Шляхтина. – Ярославль, 2009. – 24 с.

Валуева Н. Н. Особенности функционирования политкорректной лексики в современном английском и французском языках

Аннотация. Статья посвящена анализу многоаспектного феномена «политкорректность», освещаются основные интерпретации данного понятия, рассматривается соотнесенность явлений политкорректности и эвфемии, обозначаются сферы функционирования политкорректной лексики в английском и французском языках на основе тематической классификации.

Ключевые слова: политкорректная лексика, эвфемизм, тематическая классификация, социум, дискурс.

Valuyeva N. Functioning of politically correct lexicon in modern English and French languages

Summary. This article analyzes the complex phenomenon of political correctness, highlights the main interpretations of the concept, considers the differences between politically correct words and euphemisms, specifies main spheres of politically correct vocabulary functioning in English and French languages on the thematic classification basis.

Key words: politically correct vocabulary, euphemism, thematic classification, society, discourse.